

Van ‘volmachtichden’ en ‘voirspraecken’

De werkzaamheden van procureurs en advocaten bij het Hof van Gelre (1543-1610)

Maarten Gubbels

Niet al te lang geleden vestigde Frank Keverling Buisman de aandacht op een tot dan toe onderbelicht gebleven ‘Arnhemse’ beroepsgroep: de advocaten die in de zeventiende en achttiende eeuw werkzaam waren bij het Hof van Gelre en Zutphen.¹ Hiermee trad hij in de voetsporen van A.J. Maris, die eerder al een en ander over de advocaten en het St. Lucasbroederschap, een genootschap van Arnhemse juristen, geschreven had.² Keverling Buisman stelde ook een *Album advocatorum* samen, waarin de naam van de advocaten die tussen 1610 en 1811 beëdigd werden, zijn opgenomen.³ Er zijn echter nog genoeg vragen te beantwoorden over de advocaten (en procureurs) die bij het Hof van Gelre hun werk verricht hebben. Over de eerste ruim zestig jaar van het bestaan van het Hof (1543-1610) is bijvoorbeeld zeer weinig bekend.⁴ Tijdens het onderzoek voor mijn proefschrift over het Hof van Gelre in de zestiende eeuw ben ik inmiddels op genoeg informatie gestuit om nieuw licht op deze kwestie te werpen.

Ter inleiding geef ik eerst enige achtergrondinformatie over het Hof van Gelre in de periode 1543-1610, gevolgd door wat algemene mededelingen over procureurs en advocaten in de zestiende-eeuwse Nederlanden. De aandacht gaat overigens alleen uit naar hun rol in de civiele rechtspraak, het strafrecht wordt in deze bijdrage buiten beschouwing gelaten. Vervolgens kijken we naar de activiteiten van de procureurs in het Arnhemse en tot slot zullen we zien dat er vóór 1610 meer advocaten bij het Hof actief waren dan tot op heden werd aangenomen. Hoewel de staat van de bronnen niet toelaat een *album advocatorum* voor de zestiende eeuw samen te stellen, kunnen toch meer dan twintig procureurs en advocaten geïdentificeerd worden.

Het Hof van Gelre en Zutphen⁵

In september 1543 veroverde Karel V het hertogdom Gelre. Lang hadden de Geldersen hun onafhankelijkheid weten te handhaven, maar nu was het toch zover: het trotse Gelre werd toegevoegd aan de ‘Nederlanden’. Dit

was een personele unie van nu zeventien gewesten die met elkaar gemeen hadden dat Karel hun landsheer was. Karel kreeg er een gebied bij dat zich uitstreekte over de huidige provincie Gelderland en Noord- en Midden-Limburg. De nieuwe hertog deed zijn pas verworven onderdanen een aantal toezeggingen, vastgelegd in het Tractaat van Venlo, dat op 12 september 1543 gesloten werd. De Geldersen kregen een stadhouder die als vervanger voor de afwezige hertog zou dienen. Deze stadhouder werd bijgestaan door een college van raadsheren. Tevens opende de nieuwe hertog in Arnhem aan de Markt (ongeveer ter hoogte van het huidige Gelders Archief) een Kanselarij, waar het raadscollege en de centrale administratie in Gelre, onder leiding van een kanselier, zouden gaan zetelen. Al snel ontwikkelden deze instellingen zich tot wat het ‘Hof van Gelre en Zutphen’ zou gaan heten: het centrum van de hertogelijke administratie, dagelijks bestuur en rechtspraak. In de meeste ‘Nederlandse’ gewesten bestond overigens een soortgelijk

Het hertogdom Gelre in 1543. Uit: I. Hantsche en H. Krähe, Geldern-Atlas, pagina 39, Geldern 2003.

college met een vergelijkbaar takenpakket.

Over de activiteiten op administratief en bestuurlijk gebied kunnen we hier kort zijn. In principe vertegenwoordigden de stadhouder en (bij diens afwezigheid) de kanselier en raadsheren de hertog van Gelre en vormden het dagelijks bestuur. Het Hof handhaafde samen met de in 1559 opgerichte Gelderse Rekenkamer de landsheerlijke hoogheid en rechten, hield hiervan een goede administratie bij en stond in contact met de landvoogd(es) en de centrale regeringsinstellingen voor de Nederlanden die in Brussel zetelden. Men voerde de bevelen die binnenkwamen uit na ze te hebben getoetst aan de Gelderse situatie. Tevens hield het Hof de ontwikkelingen op lokaal niveau – in de steden, dorpen en heerlijkheden – scherp in het oog. Kortom, wat de Gelderse landsheer aanging, belandde op de vergadertafel in de Kanselarij in Arnhem.

Het college van Kanselier en Raden had daarnaast niet onbelangrijke rechterlijke bevoegdheden, voor een groot deel vastgelegd in zijn instructie, de Kanselarij-Ordonnantie van 1547. In de eerste plaats hield het Hof toezicht op de lokale rechtbanken, met name om de Geldersen te beschermen tegen rechtsweigering of machtsmisbruik. Ten tweede was het Hof in eerste aanleg bevoegd zware strafzaken als ketterij en majesteitschennis te berechten, maar de meeste (kleinere) criminele delicten werden afgehandeld door lokale gerichten. Overigens sprak het Hof tot ver in de zeventiende eeuw nagenoeg geen recht in hoger beroep. Veruit het grootste deel van de juridische activiteiten van Kanselier en Raden bestond dan ook uit rechtspraak in eerste aanleg in civiele zaken. Ook hier was het Hof slechts bevoegd op een beperkt aantal terreinen: onder meer in alle zaken die het kanselarijpersoneel of de rechten van de landsheer aangingen. Ambtsmisdriven van landsheerlijke functionarissen kwamen eveneens direct voor Kanselier en Raden. Ten slotte behandelde het Hof bepaalde bezitszaken, onder meer betreffende kerkelijke beneficiën, sommige leengoederen en wanneer er sprake was van gewelddadige bezitsstoring. Hoewel niet volledig, geeft dit

overzichtje een goed beeld van de juridische terreinen waarop het Hof zich begaf. Aanvankelijk mocht het Hof overigens alle schriftelijke verzoeken om rechtsingang in behandeling nemen en de betrokken partijen horen. Vanwege protesten van de onderdanen werd deze bevoegdheid al na een tiental jaren ingeperkt.

Het Hof was namelijk geenszins een onomstreden instelling. Vanaf zijn oprichting heeft de justitieraad te kampen gehad met forse tegenstand vanuit de Gelderse Staten. In het algemeen vond men dat het Hof op bestuurlijk-politiek en op juridisch vlak zijn bevoegdheden regelmatig te buiten ging, ten koste van de lokale gerichten. De landsheer is aan deze protesten ten dele tegemoet gekomen en heeft de bevoegdheden van het Hof op enige gebieden wat duidelijker begrensd, maar in andere kwesties de autoriteit van Kanselier en Raden weer bevestigd. In 1578 kregen de Staten uiteindelijk hun zin toen, in de beginfase van Tachtigjarige Oorlog, stadhouder Jan van Nassau het Hof tijdelijk sloot en zuiverde van niet-Gelderse personeelsleden. Niet lang daarna moesten ook alle niet-protestantse raadsheren vertrekken. Het Hof kreeg daarop een nieuwe, door de Staten vervaardigde instructie. In 1581 zwoer Gelderland Filips II af als landsheer en de Staten namen uiteindelijk de soevereiniteit over. Toch bleef veel bij het oude: de bevoegdheden van het Hof werden hier wat ingeperkt, daar wat uitgebreid, maar de hierboven beschreven grondtrekken wijzigden niet heel sterk. Ook bleef het Hof tot ver in de zeventiende eeuw het centrum van administratie en (dagelijks) bestuur in Gelderland, nu uit naam van de Gelderse Staten.⁶

Al met al was het Hof een professionele justitieraad, waar recht gesproken werd op een voor de zestiende eeuw ‘moderne’ manier, volgens de romano-canonieke procedure, een symbiose van Romeins en kerkelijk procesrecht.⁷ In de meeste plaatselijke gerichten in Gelderland waren juist allerlei verschillende inheemse rechtsregels van toepassing. In de bovengenoemde Kanselarij-Ordonnantie (artikel 32) was vastgelegd dat het Hof alleen in gevallen waarin deze inheemse

rechten niet voorzagen recht mocht spreken volgens het Romeinse en canonieke recht, het geleerde recht dat op de universiteiten onderwezen werd.⁸ Het Hof was dan ook samengesteld uit een kanselier, altijd een jurist, twee universitair geschoolde raadsheren en vier Gelderse edelen, die geacht werden de lokale rechten te kennen. Hoewel men hieruit zou kunnen afleiden dat er door het Hof vaak recht gesproken werd volgens de inheemse rechten, is niets minder waar.

Niet alle adellijke raadsheren waren namelijk permanent in Arnhem aanwezig. Daarnaast werd nog vóór de Opstand het aantal juridisch geschoolde raden geleidelijk uitgebreid van twee naar vijf. Het Hof kreeg daarnaast een jurist als procureur-generaal (nummer genoemd) die tevens raadsheer was. De juristen – inclusief de kanselier zeven in getal – hadden duidelijk de overhand in de Raad boven de edelen. Na 1578 nam het aantal raadsheren aanvankelijk wel af, maar de belangrijke rol voor juristen kwam niet meer ter discussie te staan.

Het Hof van Gelre was hierin niet uniek. Bij de andere justitieraden in de Nederlanden domineerden juristen eveneens het personeelsbestand en werd er recht gesproken volgens de romano-canonieke procedure. Elke justitieraad kende ook zijn eigen gebruiken op procesgebied, de ‘stijl van den Hove’.⁹ Iemand die voor deze gerechtshoven wilde procederen, moest zich hieraan houden. Daarnaast moest hij ook inhoudelijke kennis bezitten van het Romeinse en canonieke recht en argumenten van rechtsgeleerde auteurs kunnen gebruiken in de pleidooien en processtukken. De meeste zestiende-eeuwers beschikten natuurlijk niet over deze praktische en theoretische kennis. Hier kwamen dan ook juridisch onderlegde professionals, procureurs en advocaten, om de hoek kijken.

Procureurs en advocaten

Doorgaans wordt aangenomen dat er in de vroegmoderne tijd een duidelijk onderscheid bestond tussen procureurs en advocaten.¹⁰ De procureur was de formele procesvertegenwoordiger die door een partij werd ingehuurd om hem in het gerecht te vertegen-

woordigen en zorg te dragen voor de administratieve kant van de zaak. Zijn cliënt lichtte hem in over de achtergronden van het proces, waarna de afspraken en de bevoegdheden van de procureur schriftelijk werden vastgelegd in een overeenkomst, de procuratie. Als ‘meester vander sake’ hield de procureur de voortgang in de procedure.¹¹ Hij zorgde ervoor dat de processtukken tijdig en in de voorgeschreven vorm ingediend werden en verscheen uit naam van zijn cliënt op de zittingen. De procureur moest dan ook goed op de hoogte zijn van de procesgang van het gerechtshof waar hij werkte. Hij hoefde hiervoor geen gediplomeerd jurist te zijn; deze kennis kon ook in de praktijk worden opgedaan. De advocaat diende wèl in het bezit te zijn van een universitaire titel van meester of doctor in de rechten. Als juridisch adviseur was hij de materiële procesvertegenwoordiger van een partij. Zijn belangrijkste taken waren gelegen in het (adviseren bij het) opstellen van de processtukken en het voeren van de pleidooien. Hiertoe moest de advocaat goed op de hoogte zijn van de procesgang bij het gerechtshof, het geldende (proces)recht en de feiten van het proces.¹² Advocaten en procureurs mochten hun werkzaamheden in het algemeen slechts verrichten als ze hiertoe door het gerecht in kwestie waren beëdigd. Vaak werden ze verplicht in de stad waar de justitieraad zetelde te wonen; zodoende konden ze tegelijkertijd meerdere partijen dienen.

Vanaf de vijftiende eeuw deden procureurs en advocaten geleidelijk hun intrede bij de vorstelijke justitieraden in de Nederlanden. Doordat het romano-canonieke procesrecht meer en meer doordrong in de rechtspraak van deze hoven en een steeds groter deel van het personeel onder universitair gevormde legisten werd gerekruteerd, groeide ook de behoefte aan professionele rechtsbijstand.¹³ Rond de bestaande justitieraden ontstond er in de loop van de vijftiende eeuw aldus een entourage van ervaren procesvertegenwoordigers waarop partijen een beroep konden – en doorgaans moesten – doen.¹⁴ Bij provinciale justitieraden die in de zestiende eeuw opgericht of gereorganiseerd werden, stelde

de regering vaak direct algemene richtlijnen vast voor de werkzaamheden van advocaten en procureurs.¹⁵ Nadere regelgeving, bijvoorbeeld over de te hanteren tarieven of het ordentelijk verloop van de procedure, werd dikwijls door de instelling zelf opgesteld.¹⁶ Per justitieraad kon de manier waarop advocaten en procureurs hun werk deden dus wel wat verschillen. De situatie in Friesland week bijvoorbeeld af van het algemene beeld: in 1541 werden daar beide functies verenigd in de persoon van de advocaat, die dus tegelijkertijd procureur was.¹⁷

Opmerkelijk in dit opzicht is dat er voor het Hof van Gelre uit de zestiende eeuw helemaal geen officiële regelingen voor advocaten bekend zijn. De Kanselarij-Ordonnantie van 1547 zwijgt op dit gebied, evenals zijn opvolger uit 1578.¹⁸ Pas in de derde instructie voor het Hof (1622 opgesteld, 1651 ingevoerd) zijn drie artikelen aan advocaten gewijd.¹⁹ Inmiddels hadden Kanselier en Raden zelf al enige maatregelen genomen met betrekking tot de advocatuur. De jongste daarvan dateert van 1600 en gelast de advocaten bij de Raad een eed van trouw af te leggen. De belangrijkste maatregel was het invoeren van de 'Ordonnantie raeckende d'advocaten deses Hoves en derselver salaris' (30 maart 1610).²⁰ Hiermee werden partijen onder meer verplicht in de pleidooien voor de Raad gebruik te maken van een beëdigde advocaat. Verder stelde het Hof enige regels op over de toelating en beëdiging van nieuwe advocaten en regelde het hun salaris. Van vóór 1600 kennen we alleen een ordonnantie 'tot forderinge van justicie' (29 maart 1572) die erop gericht was de procesgang vlotter te laten verlopen.²¹ Deze regeling verplichtte partijen die de rechtsdag zelf niet konden waarnemen een procesvertegenwoordiger in dienst te nemen. Verder bevat het stuk nog wat nadere procedureregels. Het stuk spreekt echter niet letterlijk van procureurs of advocaten, maar van 'volmachtichden'. Meer zestiende-eeuwse regelingen zijn er voor Gelre niet overgeleverd, een lacune die mede veroorzaakt wordt doordat er van de 'Memorie- en resolutieboeken', de registers waarin de griffier de besluiten van het Hof in optekende,

maar zeven stuks van vóór 1600 bewaard zijn gebleven.²²

Naast deze regelgeving zijn er drie namen bekend van advocaten die in de zestiende eeuw bij het Hof actief waren – mr. Johan Deyn, mr. Jacob Soes(t) en mr. Frans van Sonsbeeck –, terwijl we ook een handvol procureurs kennen.²³ Dit steekt schril af tegen de situatie na 1610. Dat jaar werden maar liefst negen advocaten beëdigd en er zouden er in de rest van de eeuw nog 168 (!) volgen.²⁴ Was de ordonnantie van dat jaar dan zo'n keerpunt, een 'take-off' voor de advocatuur bij het Hof? Drie auteurs spraken zich uit over de periode vóór 1610. Keverling Buisman benadrukt dat er tegen het eind van de zestiende eeuw meer zicht komt op het optreden van procureurs en advocaten, maar houdt zich bij gebrek aan nader onderzoek op de vlakte. Wel acht hij het goed mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat deze figuren eerder al actief waren.²⁵ Maris is stilliger. Zij meent dat procespartijen in de zestiende eeuw niet verplicht waren gebruik te maken van de diensten van een beëdigde advocaat.²⁶ Hoewel dit wel regelmatig gebeurde, kon men met een ervaren procureur ook toe. Het meest uitgesproken is professor Moorman van Kappen in zijn afscheidsrede. Hij stelt in dit verband dat bij het Hof van Gelre 'de bij andere gewestelijke hoven en raden van justitie gebruikelijke en allengs *unumgänglich* geworden entourage van advocaten en procureurs tot en met eind 16de eeuw ontbrak, domweg bij gebrek aan universitair-gegradueerde juristen...'.²⁷ Er bestaat dus onduidelijkheid op dit punt. Dat vraagt om nader onderzoek. Laten we eens zien wat de bronnen te melden hebben over de activiteiten van procureurs en advocaten bij het Hof en ons de vraag stellen of zo'n entourage van procesvertegenwoordigers inderdaad ontbrak in zestiende-eeuws Arnhem.

Wie waren de 'volmachtichden'?

Wanneer we de procureurs onder de loupe nemen, stuiten we direct op twee moeilijkheden. Enerzijds is het bronnenmateriaal nogal lacuneus overgeleverd.²⁸ Veel processtukken zijn verloren gegaan en bijna alle series –

waaronder vonnisregisters, pleidooiboeken en allerlei katernen met akten – vertonen gaten. Een ander punt is de term ‘procureur’. In de door mij gebruikte bronnen komt die namelijk nauwelijks voor.²⁹ Uit de bovengenoemde ordonnantie ‘tot forderinge van justicie’ blijkt al dat men bij voorkeur de term ‘volmachtichde’, of een variatie daarop, gebruikte. Helaas maakt het stuk niet duidelijk wie nu precies onder gevollmachtigden werden verstaan of aan welke eisen ze moeten voldoen.³⁰ ‘Volmachtichde’ is namelijk een nogal algemene term waarmee een van volmacht voorzien persoon, een ge(vol)machtigde wordt aangeduid.³¹ We kunnen dan ook niet zomaar aannemen dat de ordonnantie alleen op procureurs doelt. In principe konden partijen natuurlijk iedere meerderjarige man een volmacht verlenen om voor hen de rechtsdag waar te nemen. Daarmee was hij natuurlijk nog geen procureur, geen professionele vertegenwoordiger van partijen die op vaste basis bij een bepaalde justitieraad actief was. Met deze omschrijving in het achterhoofd kunnen er op basis van het bronnenmateriaal drie soorten bij het Hof in Arnhem werkzame procesvertegenwoordigers worden onderscheiden.

In de eerste plaats komen we regelmatig voogden tegen, in goed Gelders meestal ‘momber’ genoemd. We moeten ze niet verwarren met de procureur-generaal van het Hof eveneens momber geheten. De hier bedoelde voogden traden op voor een partij die niet handelingsbekwaam was.³² De belangen van minderjarigen werden meestal door hun vader of een familielid behartigd. Vrouwen werden vertegenwoordigd door hun man, hoewel weduwen wel zelfstandig in rechte konden optreden. Priesters maakten voor het Hof eveneens vaak gebruik van een momber. Deze voogden kunnen worden beschouwd als de belangenbehartigers die meestal zonder procuratie in de plaats van een niet handelingsbekwame partij optraden. We komen ze dan ook eerder onder de benaming momber, dan onder de noemer ‘volmachtichde’ tegen.

Een tweede groep die in de bronnen wèl als ‘volmachtichde’ wordt aangeduid, is het

best te omschrijven als een zaakwaarnemer. Zowel particulieren als instellingen bedienden zich regelmatig van zo’n vertegenwoordiger als ze zelf niet aanwezig wilden of konden zijn tijdens het proces.³³ Men stuurde dan een familielid, een kennis of een werknemer, bijvoorbeeld een rentmeester. Steden lieten zich vaak vertegenwoordigen door een secretaris of leden van de magistraat en kapittels stuurden doorgaans één of meer kanunniken. Het kwam ook nogal eens voor dat, wanneer meerdere personen belang hadden bij de zaak, één of enkele van hen de rest vertegenwoordigde. De machtiging geschiedde in dit geval met een procuratie die op de griffie van het Hof, maar ook elders – bijvoorbeeld voor een notaris of schepenbank – kon zijn opgemaakt.

Wat hield dat in, zo’n procuratie? Met dit document, ook regelmatig als constitutie of *constitutio* aangeduid, machtigde iemand een ander om in zijn plaats voor het Hof te verschijnen en bepaalde rechtshandelingen te verrichten. Hoewel niet elke volmacht even uitgebreid was, bevatten de meeste procuraties een aantal min of meer vaste elementen. Een uitvoerige procuratie (1561) van Johan van Scherpenzeel, richter van Doesburg, geeft een goed beeld. Hij machtigde mr. Dionys van Wesenhage om al zijn zaken voor het Hof waar te nemen:

‘soe well active als passive te ageren, dieselve [zijn zaken (MG)] jegens eenygelick te defenderen (...), te contesteren, repliceren, dupliceren und alle gewointlicke termijnen van rechten te observeren, in rechte te concluderen ende rechts te begeren, sententie te hooren pronuncieren und voorts generalick in alle sijne saecken to doen und laeten ‘t ghoene wes hij constituent selffs (...) present und tegenwoordich zijnde doen und laeten soll moegen. Oick overmits desen hem gevende alle alsullicke macht als een goet procureur toebehoert ende mach hebben, competeren und toebehoeren, mitsampt van een oft meer procur off procureurs gelijcke macht hebbende, te moegen substitueren und in sijn plaetse stellen. Ratificirende voorts und approbierende allet ghoene bij den voornoemde mr.

'Dorpsadvocaat' door Pieter Bruegel de Jonge. (Museum voor Schone Kunsten, Gent)

Dionys in zijn comparants saecken alreede gedaen mach wesen ende noch bij hem off sijne substituyten gedaen sal worden.³⁴

De 'volmachtichde' werd aldus gemachtigd de rechten van zijn lastgever te verdedigen, al naar gelang de zaak als eiser of als beklagde. Hij mocht dit doen in alle stadia van de procedure, van het begin tot de conclusie aan het eind. Bovendien mocht hij bij de uitspraak van het vonnis aanwezig zijn. Hoewel Van Wesenhage in dit geval voor alle zaken, ook de toekomstige, van Van Scherpenzeel aangesteld werd, stelde men doorgaans een 'volmachtichde' slechts in het kader van één proces aan – soms zelfs voor een deel van het proces. Van Wesenhage moest steeds handelen zoals hij in alle redelijkheid kon verwachten dat zijn lastgever zou hebben gedaan als hij zelf aanwezig was. Daartegenover beloofde Van Scherpenzeel zich te confermeren aan hetgeen zijn gemachtigde in zijn plaats zou ondernemen en de uitkomst van het proces te accepteren. Een substitutieclausule ten slotte behoorde eveneens tot het standaard-repertoire van de procuratie: de gemachtigde mocht indien nodig één of

meerdere anderen in zijn plaats stellen die dezelfde volmacht zou(den) genieten.

Zo'n clausule was natuurlijk vooral van belang als de 'volmachtichde' zelf niet genoeg expertise bezat om de zaak voor het Hof tot een goed einde te brengen. Bovendien was het idee om hangende een proces in Arnhem te moeten logeren – in 1572 door het Hof verplicht gesteld³⁵ – voor velen niet zo aantrekkelijk. Processen konden destijds namelijk jaren duren.³⁶ Uit het procuratieboek, aangelegd in 1596, blijkt dan ook dat de meeste zaakwaarnemers, die in het bezit waren van een elders opgestelde procuratie, nagenoeg zonder uitzondering hun volmacht overdroegen (substitueerden) op een derde.³⁷ Vaak geschiedde dit na het pleidooi, wanneer duidelijk geworden was hoe de procedure verder zou verlopen. We komen hier steeds dezelfde namen tegen. Hoewel uit eerdere bronnen, vanwege hun zeer lacuneuze overlevering, helaas niet is op te maken of dit fenomeen ook al vóór 1596 speelde, was dit zeer waarschijnlijk wel het geval. We weten bijvoorbeeld dat Henricus Carpenterius, één van de gevolmachtigden van Engelbert Verreycken die als verweerder in een proces

over het bezit van de pastorie van Wilp betrokken was, in 1566 zijn volmacht substitueerde op mr. Cornelis van der Burch, 'Curiae Regiae Ma^{ts}. Arnhemiensis causarum procuratorem'. Uit de aktenboeken, waarin de griffier regelmatig kladprocuraties aantekende, blijkt eveneens dat steeds dezelfde personen als 'volmachtichde' werden aangesteld. Het betreft hier een derde type procesvertegenwoordigers: de 'echte' procureurs, zoals we ze uit de literatuur kennen.

In onderstaande tabel heb ik hun namen op een rijtje gezet. Wanneer iemand vóór 1596 vijfmaal of meer in een procuratie voorkwam is hij opgenomen. Voor de periode 1596-1610 – toen er een procuratieboek werd bijgehouden en we over veel meer bronnen kunnen beschikken – is een criterium van tien vermeldingen aangehouden. Alleen de procureurs die werden aangesteld voor een proces bij het Hof zijn opgenomen.³⁸ Het aantal jaren dat zij bij benadering actief waren is

ontleend aan de op hen gepasseerde procuraties, die ik tot eind 1610 doorgenomen heb.

Uit onderstaande tabel blijkt overduidelijk dat er in Arnhem sinds de vestiging van het Hof steeds meerdere procureurs gelijktijdig werkzaam waren. Met het oog op de overlevering van de bronnen moeten we er rekening mee houden dat hun aantal vóór 1596 wellicht wat onderschat wordt, maar een stuk of vijf waren er doorgaans toch zeker wel actief. In de eerste pakweg vijftien jaar van het bestaan van het Hof van Gelre komen we er nog niet veel tegen. Waarschijnlijk moesten de Geldersen nog wat wennen aan een professionele, sedentaire justitieraad, terwijl de stijl en manier van procederen voor het Hof nog in ontwikkeling was. De eerste procureurs worden dan nog wel eens aangeduid met de traditionele term 'voirspraecke', die het midden houdt tussen advocaat en procureur en die men eerder bij een lokaal gericht

Procureurs	Jaren actief tot 1610 (bij benadering)
Mr. Cornelis van der Burch	1548-1566
Mr. Johan van Dorp († 1574) ³⁹	1550-1574
Mr. Johan Deyn († 1567) ⁴⁰	1556-1567
Mr. Henrick Palander ⁴¹	1556-1577
Mr. Dionys van (der) Wesenhage	1557-1567
Mr. Peter van Dorp ⁴²	1559-1574
Dr. Frederick (van) Boymer ⁴³	1570-1580
Mr. Engelbert van der Burch († 1609) ⁴⁴	1570-1596
Arndt van Steenler († 1614)	1571-1606
Dr. Evert/Everhardt Poitou/Potow (ca. 1536-1598) ⁴⁵	1573-1598
Mr. Jacob Soes(t)	1577-1583
Mr. Lambert Croll	1594-1604
Mr. Jacob Praest († 1603) ⁴⁶	1595-1602
Mr. Peter (van) Chous	1596-1610
Dr. Goesen van Steenler († 1656)	1598-1610
Jhelis/Gielis Engelen	1600-1610
Dr. Frederick van den Sande († 1617) ⁴⁷	1601-1606
Dr. Johan (van) Goch (ca. 1581-1637) ⁴⁸	1604-1608
(Mr.) Claes Janssen ⁴⁹	1605-1610
Dr. Evert/Everhardt van Staver(d)en	1605-1610
Gerrit/Gerhardt Sluijsken	1608-1610
Dr. Jacob (van) Wetten	1608-1610

Bronnen: GldA, Hof, inv.nrs. 6199, 6200, 6203-6211, 6292.

dan bij een professionele justitieraad zou verwachten.⁵⁰ Na 1555 zien we steeds vaker ‘volmachtichden’ opduiken. In de periode die grofweg loopt van 1585-1595 zijn er dan weer wat minder procureurs actief. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de aanzienlijke verkleining van het territoir waarover het Hof bevoegd was. In deze fase van de Tachtigjarige Oorlog waren Zutphen (1583-1591) en Nijmegen (1585-1591) en praktisch het gehele Overkwartier in Spaanse handen. Daarbij ontregelden legers van beide kanten een aanzienlijk deel van het platteland. Eind jaren 1590 herstelde het aantal procureurs zich weer.

Het valt op dat bijna alle in de tabel genoemde procureurs een academische graad in de rechten bezaten (licentiaat, hier aangegeven met *mr.*, of *doctor*). Voor een procureur was dit – zoals we hiervoor zagen – niet per se noodzakelijk, maar wel een voordeel. Ook degenen die geen universitaire titel op zak hadden, deden tijdens hun werk ongetwijfeld een schat aan praktijkervaring en juridische kennis op. Op Gielis Engelen werden bijvoorbeeld tussen 1600 en 1610 maar liefst 58 procuraties verleend, al was dr. Goessen van Steenler ‘recordhouder’ met 67 vermeldingen tussen 1598 en 1610. Arndt van Steenler, waarschijnlijk zijn vader, was eveneens in de praktijk geschoold: hij verleende 35 jaar lang zijn diensten en werkte daarnaast als landschrijver van de Veluwe en Veluwezoom.⁵¹ Van Claes Janssen is bekend dat hij tevens als procureur voor de Arnhemse schepenbank werkzaam was.⁵² En zij waren niet de enigen die er andere werkzaamheden op na hielden.

Voor veel van deze heren was hun werk als procureur vermoedelijk een bijverdienste of een opstap naar een bestuurlijke carrière. Mr. Adriaen van Stoutenburch, die we tussen 1570 en 1577 enige keren als ‘volmachtichde’ tegenkomen, was bijvoorbeeld niet alleen jurist, maar ook een ‘medicinen doctor’ die als lijfarts in dienst was van het Hof.⁵³ Voor andere personeelsleden van het Hof, zeker diegenen die direct bij de rechtsgang betrokken waren, was een bijverdienste in de procureursbranche natuurlijk minder wenselijk met

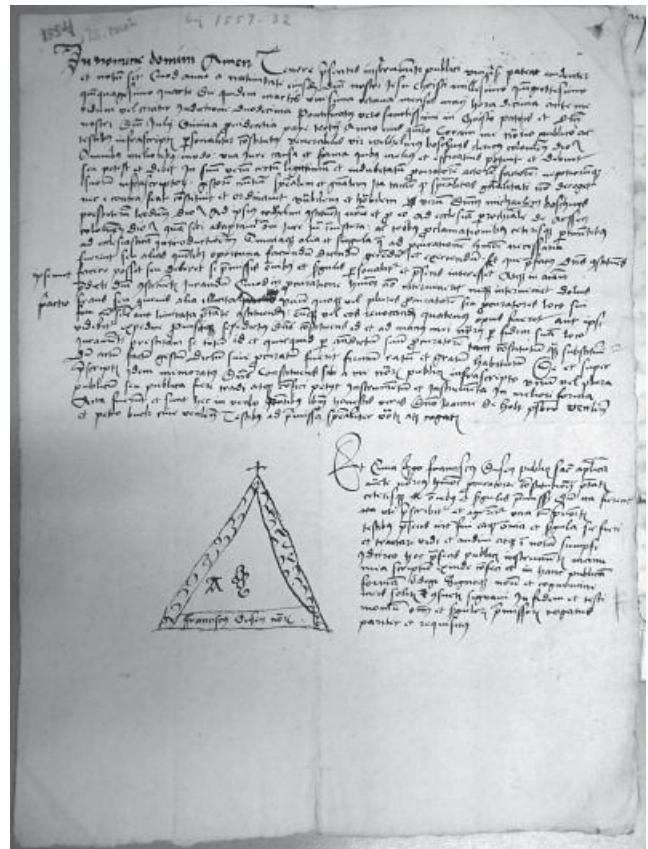
het oog op belangenverstrengeling en dubieuze praktijken. Cornelis van der Burch die als klerk voor het Hof werkte, werd in 1549 zelfs uit zijn functie ontheven, omdat de vrees bestond dat hij geheime zaken zou doorspelen aan partijen.⁵⁴ Hoger personeel als secretarissen of raadsheren kluste – voor zover bekend – niet bij als procureur,⁵⁵ maar het ‘Openbaar Ministerie’ was een ander verhaal. Dit kwam het Hof zelfs op een vermaning te staan van de hertog van Alva, die de momber ervan verdacht als procureur bij te verdienen.⁵⁶ Kanselier en Raden verzekerden hem evenwel dat de momber geen private partijen diende, maar dat zijn vervanger, de substituut-momber, dit wel deed. Het Hof achtte dit niet problematisch, maar juist noodzakelijk: zijn salaris was zo laag dat een bijverdienste welkom was. Uit de onderzochte akten blijkt inderdaad dat de mombers in de zestiende eeuw geen partijen dienden, maar dat hun substituten wel regelmatig rechtsbijstand verleenden. Van drie van de eerste vier substituut-mombers, mr. Johan Deyn ((1557)1563-1568), mr. Aggeus van Sauleen (1571-1578) en dr. Johan van Goch (1608-1609), zijn procuraties bekend uit de tijd dat ze dit ambt bekleedden.⁵⁷ Een vijfde substituut-momber, dr. Reynier Schrassert (1610-1618), werd drie maanden na zijn indiensttreding zelfs beëdigd als advocaat. Hij was toen al een jaar actief geweest als procureur.⁵⁸ Tussen 1578 en 1606 was er wegens de slechte staat van de gewestelijke financiën geen substituut-momber en maakte de momber gebruik van substituten ad hoc. Zij werden deels uit het gezelschap van vaste procureurs gerekruteerd.⁵⁹

Voor de procureurs was het substituut-momberschap slechts één van de carrièreperspectieven. Juristen, zeker met enige praktijkervaring, waren gewild. Dionys van Wensenhage schopte het in 1567 tot raadsheer in het Hof, evenals dr. Reyner van den Sande (1579), die in enige procuraties voorkomt.⁶⁰ Hij was daarnaast vele jaren lid van het Arnhemse stadsbestuur, evenals mr. Engelbert van der Burch.⁶¹ Johan van Goch werd in 1609 in de magistraat van Zutphen opgenomen.⁶² Hij zou het uiteindelijk zelfs tot een

vaste betrekking in Den Haag brengen, destijds niet gemakkelijk voor niet-Hollanders. Als gedeputeerde ter Staten-Generaal voor het Kwartier van Zutphen, en later lid van de Raad van State, maakte hij blijkbaar een goede indruk (en knoopte hij de juiste contacten aan). Na een paar jaar als assistent-griffier van de Raad van State werd hij in 1623 tot griffier bevorderd en na enige tijd verkoos men hem boven een Hollander als thesaurier-generaal.⁶³ Frederick van den Sande, de zoon van Reyner, bracht het na enkele jaren als procureur tot mombler. Hij bleef aanvankelijk ook partijen dienen, maar nadat hij tot schepen van Arnhem gekozen was en naast mombler ook raadsheer-ordinaris werd, beëindigde hij deze activiteiten.⁶⁴ Frederick Boymer volgde overigens de omgekeerde route. Hij was van 1559 tot 1564 ordinaris-raadsheer, maar werd op eigen verzoek van zijn ambt ontheven – wellicht omdat hij in de private sector meer dacht te kunnen verdienen.⁶⁵ Tussen 1570 en 1580 vertegenwoordigde hij regelmatig partijen voor het Hof.

Het valt ook op dat bepaalde achternamen regelmatig terugkomen. We zagen dat al bij vader en zoon Van den Sande en twee Van Steenlers, maar zij waren zeker niet de enigen waartussen een familierelatie bestond. Zo was Johan Deyn de broer van raadsheer mr. Derrick Deyn,⁶⁶ terwijl Johan van Dorp de vader van Peter van Dorp was.⁶⁷ Evert Poitou kan op zijn beurt de vader zijn geweest van dr. Everhardt Poitou die in 1610 als één van de eersten als advocaat werd beëdigd.⁶⁸ Bij bij Cornelis en Engelbert van der Burch valt eveneens een familieband te verwachten. Genoemd is al dat sommige procureurs het tot een post in de Arnhemse magistratuur brachten. Ook andere telgen uit Arnhemse regentengeslachten kennen we als ‘volmachtichde’. Niet minder dan vijf leden van de familie Sluijsken traden in die hoedanigheid op voor het Hof.⁶⁹ De namen Engelen⁷⁰ en Van Wetten⁷¹ waren eveneens niet onbekend in het Arnhemse bestuurscircuit.

Deze overlap tussen procesvertegenwoordigers en de Arnhemse magistratuur werd mede in de hand gewerkt door de residentieplicht

Procuratie opgemaakt door een notaris, Venlo, 28 mei 1554. Bron: Gelders Archief, Hof, inv. nr. 4937, dossiernr. 32.

die het Hof in 1572 aan procespartijen en hun vertegenwoordigers had opgelegd. Het aanstellen van een in Arnhem woonachtige procureur die thuis was in de procesgang bij het Hof werd daardoor zeer aantrekkelijk, wat ongetwijfeld een extra impuls gaf aan de arbeidsmarkt voor juristen in Arnhem. De procesvertegenwoordiger moest natuurlijk wel goed geïnformeerd worden. We zien dan ook dat veel partijen vastlegden dat ze in de beginfase van het proces bij hun procureur zouden logeren.⁷² Gedurende de hele procedure fungeerde de procureur als eerste aanspreekpunt voor het Hof.⁷³ Uit naam van zijn partijen nam hij de rechtsdagen waar, leverde hij de processtukken in en zorgde er na afloop van het proces voor dat de stukken op een correcte manier bijeen werden gebracht.⁷⁴ Vanaf de jaren 1570 vervingen procureurs bovendien in toenemende mate hun lastgevers bij de afsluitende handelingen in de procedure.⁷⁵ Indien nodig kon de procu-

reur zich ook borg stellen voor zijn cliënt of schoot hij geld voor.⁷⁶

Al met al kunnen we dus concluderen dat er in de zestiende eeuw een vaste groep procureurs in Arnhem werkzaam was. Hoewel partijen regelmatig zelf compareerden of een zaakwaarnemer stuurden, maakten ze in de meeste gevallen ook gebruik van de expertise van een lokale procureur om hun belangen bij het Hof te behartigen. Deze fungeerde dan als plaatselijke contactpersoon van zijn cliënt en als eerste aanspreekpunt voor Kanselier en Raden. Doorgaans werd de samenwerking in de beginfase van het proces ter griffie officieel vastgelegd in een procuratie. Het waren steeds dezelfde heren die gemachtigd werden: door de wol geverfde professionals, meestal juristen, die in Arnhem woonden en dikwijls geen onbekenden waren in bestuurskringen. Maakte de beschikbaarheid van deze ervaren procesvertegenwoordigers dat partijen geen advocaat in de arm hoefden te nemen? Was, zoals Maris meent, een procureur genoeg om een proces tot een goed einde te brengen?

De 'onzichtbare' advocaten

Eén van de activiteiten die bij de meeste justitieraden was voorbehouden aan advocaten was het mondeling bepleiten van de zaak.⁷⁷ Met de al genoemde Ordonnantie voor de advocaten van 30 maart 1610 verplichtte het Hof van Gelre partijen hiervoor voortaan altijd een advocaat in de arm te nemen.⁷⁸ Was dit een bevestiging van de bestaande praktijk of was dit een nieuwigheid, die er voor zorgde dat het aantal advocaten opeens spectaculair toenam na 1610? Een kleine maand later werden er immers acht advocaten beëdigd – en nummer negen volgde in september. De pleidooiboeken, waarin de griffier de notulen van de pleitessies neerschreef, lijken de beste bron om na te gaan of ook vóór 1610 advocaten het woord voerden in de Raadkamer. Slechts voor de jaren 1576-1582 en 1596-1610 zijn pleidooiboeken overgeleverd, terwijl de griffier vóór 1576 de pleitessies optekende in zijn memoriaal, waarvan delen over de jaren 1570-1571 en 1574-1575 nog aanwezig zijn.⁷⁹

Wie deze delen doorneemt, ziet partijen persoonlijk het woord voeren of een voogd of 'volmachtichde' in hun plaats spreken. Het valt daarbij op dat het taalgebruik zeer formeel van aard is en dat er met enige regelmaat Latijnse rechtstermen gebezigd worden. Neem het verweer dat Joachim Raeymaker, een boer uit Heteren, voerde in een proces dat Johan Schetter, proost van het St. Walburgiskapittel te Zutphen en pastoor van Heteren, tegen hem had aangespannen. Raeymaker had namelijk zijn vee over land dat tot het pastoorsgoed behoorde gedreven, waarop Schetter hem voor het Hof gesleept had wegens verstoring van zijn bezit. Nadat de proost zijn eis geformuleerd had, concludeerde de Heterense boer zijn verweer onder meer in deze bewoordingen: 'concludeert (...) dat die clager [Schetter (MG)] sal worden verclaert in vuegen ende maeten nyet ontfenckelick of, ten weynichste, geabsolveert van den eysch soe wel provisoneel als ten principale, *cum expensis*.⁸⁰ Niet bepaald taalgebruik voor een zestiende-eeuwse boer. Dit was beslist geen uitzondering: iedereen die het woord voerde, procureurs, zaakwaarnemers of partijen zelf, werden dit soort bewoordingen in de mond gelegd. Het kan natuurlijk zijn dat de griffier het pleidooi in zijn eigen woorden samenvatte en optekende. Inderdaad zijn veel aantekeningen een aaneenschakeling van halve zinnen, steekwoorden en standaardformuleringen. Wanneer de griffier er later een akte van opmaakte, polijste hij het geheel wat bij in het juridische taalgebruik dat hij dagelijks hanteerde.⁸¹ Er is echter nog wat anders aan de hand met deze aantekeningen.

Soms kan het pleidooi vergeleken worden met een achteraf opgestelde declaratie van proceskosten. In het proces tussen Henrick van Schevichaven, kannunik van het St. Walburgiskapittel te Arnhem, en Rutger Jacobss., over verstoring van het bezit van een vicarie in de kerk van Rijswijk (Neder-Betuwe), leidt dit tot een zeer interessante bevinding. Blijkens de pleidooiboeken en de later opgestelde akten werd Van Schevichaven op de rechtsdagen vertegenwoordigd door procureur Adriaen van Stoutenburch en voerde

deze het woord ten overstaan van het Hof.⁸² Uit de kostendeclaratie en de schriftelijke reactie van de tegenpartij hierop blijkt echter dat hij steeds een advocaat, wiens naam niet genoemd wordt, bij zich had, speciaal voor het pleitwerk.⁸³ De tegenpartij, die Frederick Boymer als procureur had, bediende zich volgens deze stukken eveneens van een advocaat en wel van Evert Poitou, die we hierboven al tegenkwamen als procureur. Deze advocaten voerden dus het woord voor de Raad, maar zijn in de memorialen en procesakten niet terug te vinden! Dit plaatst natuurlijk grote vraagtekens bij al die andere processen, waarin partijen of hun procureur het woord lijken te voeren.⁸⁴ Een vergelijking van stukken is voor de meeste zaken helaas niet mogelijk, maar verder onderzoek naar overgeleverde kostendeclaraties zal het hier geschetste beeld ongetwijfeld bevestigen.

De activiteiten van advocaten bij het Hof zijn dus sterk onderbelicht gebleven doordat de griffier hun namen simpelweg niet noteerde.⁸⁵ In combinatie met het gebrek aan zestiende-eeuwse regelgeving voor de advocatuur heeft dit andere auteurs tot de logische gedachte gebracht dat er nauwelijks advocaten actief waren bij het Hof; men kende immers maar drie namen. Toch is dit slechts schijn. Sprokkelwerk in allerlei archivalia wijst namelijk uit dat er vóór 1610 wel zo'n vijftien advocaten actief waren. Het valt op dat een aanzienlijk deel van hen ook als procureur voorkomt. We zagen al dat Evert Poitou als advocaat werd ingehuurd door Rutger Jacobss., maar hij was lang niet de enige. Onderstaande tabel, waarin de procureurs ook zijn weergegeven, maar de advocaten onder hen nu vet gedrukt zijn, illustreert dit.

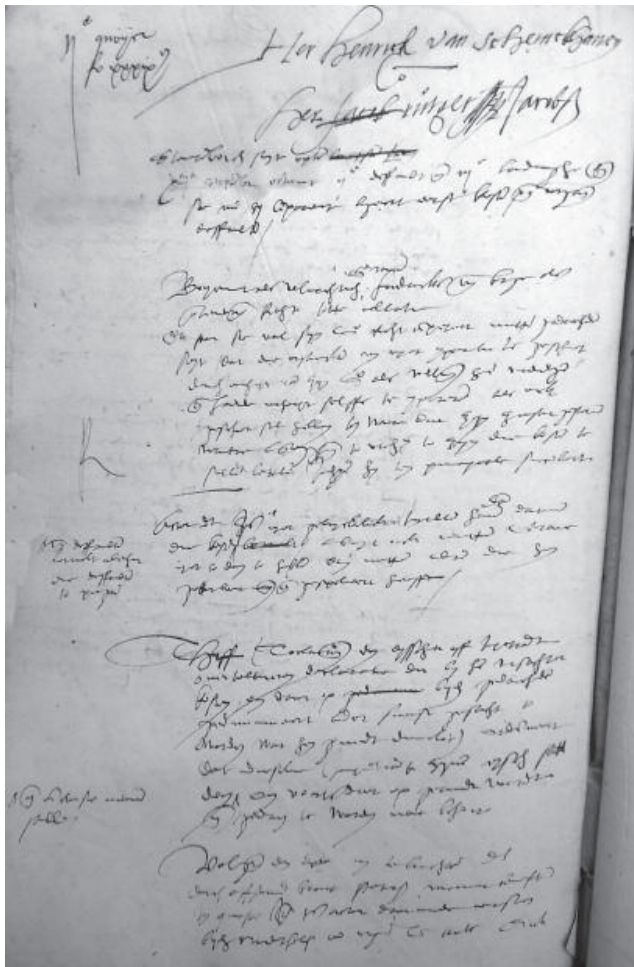
Procureurs	Jaren actief tot 1610 (bij benadering)
Mr. Cornelis van der Burch	1548-1566
Mr. Johan van Dorp († 1574) ⁸⁶	1550-1574
Mr. Johan Deyn († 1567) ⁸⁷	1556-1567
Mr. Henrick Palander ⁸⁸	1556-1577
Mr. Dionys van (der) Wesenhage ⁸⁹	1557-1567
Mr. Peter van Dorp	1559-1574
Dr. Frederick (van) Boymer ⁹⁰	1570-1580
Mr. Engelbert van der Burch († 1609) ⁹¹	1570-1596
Arndt van Steenler († 1614)	1571-1606
Dr. Evert/Everhardt Poitou/Potow (ca. 1536-1598) ⁹²	1573-1598
Mr. Jacob Soes(t) ⁹³	1577-1583
Mr. Lambert Croll ⁹⁴	1594-1604
Mr. Jacob Praest († 1603)	1595-1602
Mr. Peter (van) Chous	1596-1610
Dr. Goesen van Steenler († 1656) ⁹⁵	1598-1610
Jhelis/Gielis Engelen	1600-1610
Dr. Frederick van den Sande († 1617)	1601-1606
Dr. Johan (van) Goch (ca. 1581-1637)	1604-1608
(Mr.) Claes Janssen	1605-1610
Dr. Evert/Everhardt van Staver(d)en ⁹⁶	1605-1610
Gerrit/Gerhardt Sluijsken	1608-1610
Dr. Jacob (van) Wetten	1608-1610

Blijkbaar was het de advocaten bij het Hof toegestaan om, net zoals in Friesland, tevens als procureur op te treden. Dit is ook niet onlogisch wanneer we er van uitgaan dat, zoals vaak wordt aangenomen,⁹⁷ in het Gelderland van de zestiende eeuw redelijk weinig juristen beschikbaar waren. Trouwens, bij de Arnhemse schepenbank gold eenzelfde regeling.⁹⁸ Toch waren er ook advocaten actief die zich niet of nauwelijks lieten inhuren als procureur.⁹⁹ Zo werd mr. Frans van Sonsbeeck die, in een zaak die door zijn weduwe werd gevoerd over achterstallig traktement, ‘des Hoves van Gelderlandt gewesene advocaet’ genoemd,¹⁰⁰ hoewel zijn naam in geen enkele procuratie voorkomt. Hetzelfde geldt voor mr. Jasper van Varick, die in 1584 nog kortstondig mombler is geweest, en mr. Johan van Haren.¹⁰¹ De bekende geschiedschrijver Everhardt van Rheydt zou zich in 1578 ook als advocaat in Arnhem hebben gevestigd, maar hij werd al snel als leengriffier bij het Hof aangesteld;¹⁰² een ambt dat niet te combineren was met de advocatuur.

Of partijen doorgaans een advocaat en een procureur in de arm namen is uit het schaarse bronnenmateriaal niet met zekerheid op te maken. Het is eveneens lastig vast te stellen of er een strikte taakverdeling tussen beide functionarissen bestond. Enige aanwijzingen zijn er wel. Toen Frederick Jacobss. Vlugh mei 1607 naar Arnhem reisde om zijn collatierecht van de vicarie van het Heilige Kruis te Nijkerk voor het Hof te verdedigen, nam hij daar direct een advocaat (Van Staveren) en procureur (Chous) in de arm. Uit de kostendeclaratie blijkt dat de eerste zich vooral inhoudelijk met de zaak bezig hield, terwijl de ander voor de logistieke kant van de zaak zorgde.¹⁰³ Er zijn ook heel wat procuraties bekend waarin een partij meerdere ‘volmachtichden’ aanstelde.¹⁰⁴ Vermoedelijk werden de taken dan onderling verdeeld. Het zal wel geen toeval zijn dat één of meer van aldus aangestelde gemachtigden doorgaans ook als advocaat bekend zijn. Daarnaast combineerde de advocaat tijdens een proces soms ook beide functies. Johan van Dorp bijvoorbeeld werd in 1550 door de weduwe van Brandt Rijcxz. als procureur

aangesteld, waarop hij zichzelf inhuurde om als advocaat juridisch advies te geven en om de pleidooien te voeren – tegen extra betaling uiteraard.¹⁰⁵ In 1559 stelde Otto Pieck dan weer zijn advocaat Van Wesenhage aan als procureur.¹⁰⁶ In dat geval moest er nog wel een procuratie op worden gemaakt.¹⁰⁷ De overeenkomst tussen partij en advocaat werd bij mijn weten niet ten overstaan van een officiële instelling vastgelegd. Waarschijnlijk droeg de procureur meestal zorg voor de contacten met de advocaat.¹⁰⁸

Wat deden de advocaten zoal? Partijen zochten hen allereerst aan voor juridisch advies.¹⁰⁹ Ook stelden ze processtukken op.¹¹⁰ Velen zullen hiervoor één of meerdere klerken in dienst hebben gehad.¹¹¹ De correcties die in menige pleitnota zijn aangebracht en (incidenteel) de ondertekening ervan, wijzen hier ook op.¹¹² Tevens mochten advocaten als borg fungeren voor hun cliënten.¹¹³ De advocaat trad, kortom, op als raadsman die zijn cliënt op cruciale momenten in de procedure met raad en daad terzijde stond.¹¹⁴ Op gezette tijden moest er dan ook overlegd worden. Wilhem Nas verzocht bijvoorbeeld een kopie van een verzoekschrift van zijn wederpartij ‘om ’t zelve mit sijne huysvrouwe te communiceren ende daerop mit een advocaet hem daerop te beraetslagen’.¹¹⁵ Ten slotte voerden de advocaten, zoals we al zagen, het woord ten overstaan van de Raad. Het Hof kon hen hiertoe zelfs verplichten. Op 31 oktober 1581 beklagde Jennicken van Ravensburch zich namelijk voor de Raad ‘gein advocaten tho kennen krijghen’. Het Hof stelde daarop de zaak uit tot de volgende dag en belastte Evert Poitou om, ‘als ein advocaet deser Cantzelerien’, de suppliant bij te staan. Onder protest ging hij akkoord: ‘Potow beclaecht sich van sijne commissie, doch acceptiert dieselven’.¹¹⁶ Wanneer een advocaat niet aanwezig kon zijn op de rechtsdag, ging het pleidooi blijkbaar niet door. Het Hof kon de zaak in dat geval uitstellen. Wilhelm Jans den Hollander, gedaagde in een geding om een herengoed, verzocht de Raad op 1 oktober 1603 direct ontslag van rechtsvervolging toen de advocaat van zijn opponent niet op kwam dagen. Nadat de eiser het Hof verzekerde dat

Pleidooi in de zaak van Schevichaven contra Jacobss., 9 oktober 1576. Bron: Gelders Archief, Hof, inv. nr. 6067.

zijn raadsman 's middags zeker wel aanwezig zou zijn, werd de zaak uitgesteld.¹¹⁷ Die middag werd er inderdaad gepleit en maakte de advocaat zijn excuses, maar het mocht niet baten: de eiser uiteindelijk niet-ontvankelijk verklaard.

Ook een andere maatregel was in 1610 niet nieuw: de beëdiging van de advocaten. Maris vermoedde, op basis van de aanduiding van Johan Deyn als 'beëde Avocaet', dat advocaten voordien ook al in de eed genomen werden, maar vond hiervoor geen verder bewijs.¹¹⁸ In de beginjaren van het Hof was dit waarschijnlijk ook nog geen regel. Kanselier en Raden merkten in 1557 althans over Johan van Dorp op dat hij regelmatig optrad als 'voirspraeck', maar dat hij niet beëdigd was.¹¹⁹ Niet lang daarna moet hierover toch een regeling zijn uitgevaardigd, want zo'n zeven jaar later meldde het Hof over

Reyner van den Sande, die af en toe ook als procureur optrad, 'dat hij hier als advocaet den eedt gedaen heeft'.¹²⁰ De beëdigingsprocedure verliep destijds niet heel anders dan zoals die in 1610 werd vastgesteld. Mr. Johan van Haren, sinds 1562 advocaat bij het Hof van Utrecht, had zich in 1575 te Arnhem gevestigd. Hij verzocht daarop het Hof officieel om tot advocaat te worden toegelaten. Nadat het Hof zijn universitaire bul en zijn bewijs van admittie in Utrecht – tevens een bevestiging van zijn goede reputatie – gezien had, werd hij als advocaat beëdigd.¹²¹

In de zeventiende eeuw vielen advocaten als beëdigde 'suppoosten' van de Kanselarij (juridisch ondergeschikt personeel) onder de jurisdictie van het Hof.¹²² Ook dit was slechts een voortzetting van een regeling die in de zestiende eeuw in de praktijk al gold. In 1572 was dit officieel voor alle 'volmachtichden' vastgesteld en gedurende de hele zestiende eeuw werd er, met name door advocaten, voor het Hof geprocedeerd over achterstallig salaris en andere werkgerelateerde kwesties.¹²³ Kanselier en Raden hielden ook toezicht op de beroepsgroep. Toen bijvoorbeeld bleek dat Evert Poitou en Jacob Soest weigerden een gevangene rechtsbijstand te verlenen, maande het Hof hen tot beterschap of anders zou het hen 'suspenderen (...) van oire advocatie'.¹²⁴

Besluit

Al met al is duidelijk geworden dat vanaf de oprichting van het Hof van Gelre zich in Arnhem geleidelijk een entourage van procesvertegenwoordigers ontwikkelde. Procureurs en advocaten, de meesten van hen met een universitair diploma op zak, stonden – evenals hun collegae elders – partijen die procedeerden voor het Hof terzijde. De oprichting van deze professionele justitieraad, gekenmerkt door een formele 'stijl van den Hove', rechtspraak volgens het romano-canonieke procedure en personeel dat opgeleid was in het geleerde recht, maakte het werk van procureurs en advocaten onmisbaar. Op het gebied van rechtsbijstand liep Gelre nog wel achter bij gewesten als Brabant, Vlaanderen en Holland. Dit was niet meer dan logisch ge-

zien de late incorporatie van Gelre in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1543). Toch blijkt het beeld dat Moorman van Kappen schetste wat overdreven: in de zestiende eeuw werd op het gebied van rechtsbijstand een inhaalslag gemaakt en langzaam vormde zich een milieu van procureurs en advocaten rond het Hof. Dat advocaten vaak tevens als procureur optraden, is mijns inziens kenmerkend voor deze vormingstijd.

De staat van het bronnenmateriaal laat niet toe de chronologie van de ontwikkelingen al te scherp te schetsen, maar wanneer de zaken op een rij gezet worden, kom ik tot het volgende beeld: in grofweg de eerste twee decennia (1543-1563) waren er niet overdreven veel procureurs en advocaten actief. Het Hof was ook nog bezig zijn beleid met betrekking tot deze beroepsgroepen te vormen – zo was er nog geen verplichtte beëdiging en hanteerde men soms de traditionele term ‘voirspraecke’. De aanwezigheid van een justitieraad trok evenwel juristen aan, die hoopten een goede boterham te kunnen verdienen. Johan van Dorp, afkomstig uit een Hollands ambtenarengeslacht, nam bijvoorbeeld rond 1550 bewust deze stap, waarschijnlijk in de hoop later in dienst van het Hof te kunnen treden.¹²⁵ In de tijd die volgde en die duurde tot de uitbraak van de Opstand (1578) nestelde zich een kleine, maar onmiskenbare entourage van rechtsgeleerde procesvertegenwoordigers in Arnhem. Naast incidentele promotie tot personeelslid van het Hof, traden ze ook tot het stadsbestuur toe. Ook begon het Hof hun werkzaamheden te regelen, met de ordonnantie ‘tot forderinge van justicie’ als blijvend resultaat. Partijen gingen zich (noodgedwongen) steeds meer van procureurs bedienen en het lijkt erop dat pleiten voor de Raad slechts aan advocaten werd voorbehouden. De zuivering van het Hof in 1578 en het krijgsverloop van de Opstand verstoorden dit proces: katholieke, koningsgezinde juristen vertrokken en er was minder werk. Herstel zette zich ten slotte in vanaf de jaren 1590, hetgeen zich kenmerkte door een nieuwe aanwas van procureurs en advocaten en nadere regulering van de zijde van het Hof. De ordonnantie van 1610 was een belangrijke

stap in deze ontwikkeling, hoewel op een aantal punten de oude praktijk bevestigd werd.

De aanwezigheid van het Hof heeft bovendien beslist een aanzienlijke stempel gedrukt op de ontwikkeling van Arnhem in de vroegmoderne tijd.¹²⁶ Hoewel hieromtrent nog veel onbekend is, ligt het voor de hand dat de stad geprofiteerd heeft van de aanwezige academici. Verder onderzoek, bijvoorbeeld naar Arnhemse (regenten)families, de samenstelling van de magistratuur, de rechtspraak van de schepencollegie en bovenal de relaties die de personeelsleden van het Hof met de stad onderhielden, zal dit moeten ophelderen. Met de vaststelling dat er met de vestiging van het Hof in de zestiende eeuw ook een entourage van procureurs en advocaten neerstreek, komen we weer een stapje verder.

Noten

1. F. Keverling Buisman, ‘Advocaten bij het Hof van Gelre en Zutphen (1610-1811)’, in: G. Martyn e.a. (red.), *Geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen: Pro Memoria* 11 (2009), 87-110; idem, ‘De advocaten bij het Hof van Gelre en Zutphen. Admissie, studie, herkomst en carrière’, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 101 (2010), 115-144. Omdat deze artikelen inhoudelijk sterk overeenkomen wordt in het vervolg alleen verwezen naar het tweede, meest recente artikel.
2. A.J. Maris, *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543-1795), het Hof van Justitie (1795-1802) en het Departementaal Gerechthof (1802-1811)*, deel 1, *Inleiding/een geschiedkundig overzicht gevolgd door naamlijst van stadhouders, kanseliers, raden en verdere functionarissen*, Gelderse inventarissen-reeks 3, Arnhem 1978, 61-62, 191-192; idem, ‘De Sint Lucasbroederschap te Arnhem, een rechtsgeleerd gezelschap’, in: A.P. van Schilfgaarde e.a. (red.), *Gelders mengelwerk. Korte bijdragen tot de geschiedenis van Gelderland aangeboden aan mr. P.J.W. Beltjes*, Zutphen 1979, 69-89.
3. F. Keverling Buisman, *Album advocatorum Curiae Ducatus Gelriae et Comitatus Zutphaniae. Register van bij het Hof van Gelre en Zutphen toegelaten advocaten, 1610-1811* (s.l. 2010). Te vinden op www.geldersarchief.nl bij de inleiding van de inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, bloknr. 0124 (laatst geraadpleegd: 17-5-2012).

4. Keverling Buisman, 'Advocaten', 120-122, 139.
5. De belangrijkste literatuur over het Hof van Gelre: A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, deel 1, *Spaans Gelre. Instellingen, territorium, wetgeving (1580-) 1665-1702*, Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut 19, Nijmegen 1990, m.n. 34-49; Maris, *Hof*, deel 1; O. Moorman van Kappen, *De wording van het Hof van Gelre en Zutphen 1543-1547. Enige beschouwingen over en naar aanleiding van de vooren ontstaansgeschiedenis van de Gelders-herzogelijke 'Kanselarij' als oudste gerechtshof te Arnhem*, Arnhem 1998; P. Nijhoff, *Registers op het archief afkomstig van het voormalig Hof des vorstendoms Gelre en graafschaps Zutphen*, Arnhem 1856; D.A.J. Overdijk, *De gewoonte is de beste uitleg van de wet. Een onderzoek naar de invloed van het Hof van Gelre en Zutphen op de rechtspleging in criminele zaken in het Kwartier van Nijmegen in de zeventiende en achttiende eeuw*, Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut 43, Nijmegen 1999; W.J.H.M. van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag. De bestuurlijke organisatie van Gelre in transitie (1543-1581)', in: F. Keverling Buisman e.a. (red.), *Verdrag en Tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993*, Werken uitgegeven door de Vereniging Gelre 43, Hilversum 1993, 121-152, i.h.b. 135-140; A. Zijp, *De strijd tusschen de Staten van Gelderland en het Hof 1543-1566*, Werken uitgegeven door de Vereniging Gelre 10, Arnhem 1913.
6. F. Keverling Buisman, 'Een "gemeine lantsregierung" voor Gelre en Zutphen? De mislukte pogingen om in het gewest Gelre en Zutphen tot één College van Gedeputeerde Staten te komen', in: A.M.J.A. Berkvens, G.H.A. Venner (red.), *"Om daarmede vrijelijk te doen naer wil ende welgevallen."* *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan prof. mr. A.Fl. Gehlen*, Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 16, Maastricht 1998, 159-188.
7. M. Gubbels, 'De civiele procesgang in eerste aanleg voor het Hof van Gelre en Zutphen: een eerste verkenning', in: idem, C.J.H. Jansen (red.), *Regio. Rechtshistorische opstellen aangeboden aan dr. P.P.J.L. van Peteghem*, Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut 53, Nijmegen 2010, 153-198.
8. Hier gebruikte uitgave: Moorman van Kappen, *Wording*, 43-49, aldaar 49.
9. Gubbels, 'Civiele procesgang', 156.
10. M.-Ch. le Bailly en P. Brood, 'Advocatuur in de Noordelijke Nederlanden tot 1838. Verkenning van een weinig betreden onderzoeksterrein', in: G. Martyn e.a. (red.), *Geschiedenis van de advocatuur*, 63-86, aldaar 66-67.
11. De term is van Filips Wielant, citaat bij: A. Wijffels, 'Procureurs et avocats au Grand Conseil de Malines', in: *L'assistance dans la résolution des conflits*, deel 3, *L'Europe médiévale et moderne*, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions 64, Brussel 1997, 163-187, aldaar 171 en noot 68.
12. B.H.D. Hermesdorf, *Licht en schaduw in de advocatuur der Lage Landen. Historische studie*, Leiden 1951, 42.
13. G. Martyn, 'De advocatuur in het oude graafschap Vlaanderen', in: idem e.a. (red.), *Geschiedenis van de advocatuur*, 13-36, aldaar 18-20.
14. Zie bijvoorbeeld: M.-C. le Bailly, *Recht voor de Raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw*, Hollandse Studiën 38, Hilversum 2001, 141-144; J. Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel. Gewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van de centralisatie (1419-1477)*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 94, Brussel 2002, 84-86; Ph. Godding, *Le Conseil de Brabant sous le règne de Philippe le Bon (1430-1467)*, Mémoire de la Classe des Lettres. Collection in-8°; 3e série 19, Brussel 1999, 119-125.
15. Bv. art. 20-22 van instructie Hof van Utrecht (1530 opgericht). A.S. de Blécourt en N. Japikse (ed.), *Klein plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantiën en plakkaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)*, Groningen en Den Haag 1919, 23-31, aldaar 26. De Raad van Luxemburg, in 1531 gereorganiseerd, moest volgens zijn instructie (19-11-1531; art. 45) o.a. zelf regels en tarieven voor de advocatuur aan de regering voorstellen. Dit resulteerde in een aanvullend edict (11-9-1532; zie art. 67-82). M.J. Lameere, (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série, 1506-1700*, deel 3, *les ordonnances du 8 janvier 1529 (1530, N. St.) au 11 décembre 1536*, Brussel 1902, 310, 357-357, 366-367.
16. Zie bv.: J.W. Bosch, 'Aanteekeningen betreffende de rolprocedure bij het Hof van Holland en den Hoogen Raad', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 6 (1925), 439-484, al-

- daar 454; P. Jobse, *Het Hof van Utrecht 1530-1555*, Utrecht (doctoraalscriptie nieuwe geschiedenis) 1985, 22-23.
17. B.S. Hempenius-van Dijk, 'La formation des jeunes avocats à la Cour de Frise au temps de la République des Sept Provinces Unies', in: O. Moorman van Kappen (red.), *Les juridictions supérieures. Actes des Journées internationales tenues à Leeuwarden du 20 au 23 mai 1993*, Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut 32, Nijmegen 1994, 67-73, aldaar 68.
 18. Keeverling Buisman, 'Advocaten', 120-121.
 19. Namelijk art. 47-50. Gebruikte uitgave: Maris, *Hof*, deel 1, 200-227, aldaar 224.
 20. Voor details en meer voorbeelden: Keeverling Buisman, 'Advocaten', 122-125.
 21. Hierna: OFJ. Uitgave: Gubbels, 'Civiele procesgang', 192-198.
 22. Gelders Archief (hierna: GldA), Hof van Gelre en Zutphen (hierna: Hof), bloknr. 0124, inv.nrs. 1156 (1570-1571), 16 (1571), 1158-1159 (1574-1575), 17 (1585-1586), 18 (1587-1592), 19 (1596-1599) .
 23. Resp. Maris, *Hof*, deel 1, 198 (noot 240); idem, 'Sint Lucasbroederschap', 72; C.M. Kooi, 'Franciscus, de vader van Anna van Sonsbeeck', in: *Arnhem's Historisch Tijdschrift* 31 (2011), 177-179; Keeverling Buisman, 'Advocaten', 122.
 24. Keeverling Buisman, 'Advocaten', 127; idem, *Album advocatorum*.
 25. Keeverling Buisman, 'Advocaten', 120-121.
 26. Maris, 'Sint Lucasbroederschap', 72.
 27. O. Moorman van Kappen, 'Aspecten van de oud-Nijmeegse rechtspleging', in: E.C. Coppens e.a. (red.), *Lex loci. Opstellen over Nederlandse rechtsgeschiedenis uit de pen van prof. mr. O. Moorman van Kappen*, Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut 45, Nijmegen 2000, 561-599, aldaar 578.
 28. Cf. Nijhoff, 'Bijdragen tot de geschiedenis van het voormalig Hof van Gelderland, opgemaakt uit zijn oud archief en andere onuitgegeven stukken', *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde*, eerste reeks 10 (1856), 85-128, aldaar 113.
 29. Een korte opmerking over het gebruikte bronnenmateriaal: het overgrote deel van de nog overgeleverde procuraties is, doorgaans in verkorte vorm, te vinden in: GldA, Hof, inv.nrs. 6198-6211. Af en toe is er ook een te vinden in: Hof, inv.nrs. 6251-6256. Het betreft hier nagenoeg alleen de op de griffie opgemaakte procuraties. Incidenteel zijn ook elders opgemaakte volmachten ingeschreven. Het gaat hier slechts om een deel – enkele tientallen – van wat er aan procuraties moet zijn geweest. Pas met het procuratieboek dat begint in 1596 beschikken we over een bron waarin waarschijnlijk alle door de griffier opgestelde procuraties, alsmede de elders opgestelde volmachten zijn opgenomen. Van de procesdossiers gebruikte ik een selectie, namelijk die van zaken met betrekking op kerkelijke beneficiën, die ik nodig had voor mijn promotieonderzoek. In deze dossiers trof ik nagenoeg geen originele procuraties aan, hoewel de procureur soms wel genoemd wordt. Onderzoekingen in andere dossiers zullen m.i. het beeld van de nog te bespreken groep procureurs niet schrikbarend wijzigen, maar ik sluit zeker niet uit dat met name over advocaten er nog aanvullende informatie kan opduiken.
 30. Maris, 'Sint Lucasbroederschap', 72.
 31. E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, 1 april 2012, <http://www.wnt.inl.nl/>, s.v. 'volmachtiger'; *Woordenboek der Nederlandsche taal*, 1 april 2012, <http://www.wnt.inl.nl/>, 'volmachtigde'.
 32. A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht*, H.F.W.D. Fischer (ed.), 7e druk, Groningen 1959; fotomechanische herdruk, Groningen 1967, 55, 58-59. Enige voorbeelden: GldA, Hof, inv.nr. 4880, f. 131v.-132r.; Hof, inv.nr. 4881, f. 88r.; Hof, inv.nr. 6199, f. 48v.; Hof, inv.nr. 6200, f. 45r., f. 91r., 98v., 130v.
 33. Zie bv.: procuratie (29-3-1553), GldA, Hof, inv.nr. 4936, dossiernr. 9; Hof, inv.nr. 6211, f. 6r.; Hof, inv.nr. 6251, f. 75r.
 34. GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 22r.-22v. Het gebruik van de term procureur is uitzonderlijk voor deze tijd.
 35. Art. 3 OFJ.
 36. Zie bv.: C.H. van Rhee, 'De traagheid van de civiele procedure: een eeuwenoud fenomeen', in: B.C.M. Jacobs (red.), *De rechtspraktijk in beeld. Van Justinianus tot de Duitse bezetting. Handelingen van het XIVde Belgisch-Nederlands Rechtshistorisch Congres, Katholieke Universiteit Brabant. Tilburg, 24 en 25 januari 1997*, Tilburg 1997, 57-67.
 37. GldA, Hof, inv.nr. 6292, passim.
 38. Ook Keeverling Buisman ('Advocaten', 94) ontleende aan het procuratieboek de namen van een groep procureurs (1596-1610). De door hem genoemde personen komen bijgevolg overeen met het laatste stuk van de tabel. Alleen de door hem genoemde Joost ter Vijle

- ontbreekt, omdat bij nadere beschouwing blijkt dat de op deze 'volmachtichde' verleende procuraties niet golden voor een proces bij het Hof. Het gaat hier om volmachten die de mombler (d.w.z. de procureur-generaal) op liet stellen om hem in processen voor lokale gerechten in de Graafschap en op de Veluwe te vervangen. Ter Vijle was rentmeester van het Kwartier van Zutphen en later ook van de geconfisqueerde heerlijkheid Bredevoort. E.M. Smilda, 'Voorlopige lijst van namen van bestuursambtenaren in de voormalige heerlijkheid Bredevoort' *Jaarboek Achterboek en Liemers* 4 (1981) 68-70, aldaar 69.
39. Sterfjaar: GldA, Hof, inv.nr. 6206, f. 172v.
 40. Sterfjaar: GldA, Gelderse Rekenkamer (hierna: Rkk), bloknr. 0012, inv.nr. 1733, f. 44r.
 41. Op 20-1-1556 verschijnt hij al in bijzijn van een partij voor een raadsheer-commissaris, pas vanaf 1558 duikt hij regelmatig als 'volmachtigde' op. Verbaal raadsheer-commissaris (eind januari 1556), GldA, Hof, inv.nr. 4936, dossiernr. 9.
 42. In 1559 komt hij voor als mombler van een priester, een jaar later wordt hij als procureur aangeduid. Resp. GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 98v.; beschikkingen inzake vervulling vacante beneficiën, ambten e.d. (12-7-1560), Algemeen Rijksarchief Brussel, Audiëntie, I 425, inv.nr. 1473/6, ongefotografeerd.
 43. Tot 1579 als mr. aangeduid.
 44. Zie voor sterfjaren van hem en Arndt en Goessen van Steenler: R.T. Muschart, 'Grafzerken en grafmonumenten in de Groote- of St. Eusebiuskerk te Arnhem', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 42 (1939), 248-351, aldaar 317 (nr. 172), 331 (nr. 205).
 45. Aanwijzingen over zijn geboortjaar: GldA, Hof, inv.nr. 6282, f. 64v.-65r. Sterfjaar: Herman Pieck aan Hof (20-10-1598), Hof, inv.nr. 838, briefnr. 11305.
 46. Op 31-10-1603 was hij al overleden. GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 61r.
 47. Sterfjaar: Maris, *Hof*, deel 1, 347.
 48. Geboorte- en sterfjaar: P. Knevel, *Het Haagse bureau. Zeventiende-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang*, Amsterdam 2001, 20, 57.
 49. Ik ga ervan uit dat hij dezelfde is als (mr.) Nicolaes Janssen (van Ede) die regelmatig voorkomt in het procuratieboek. Van hem wordt lang niet altijd een academische titel vermeld.
 50. Bv. apostille op suppliek (30-10-1556), GldA, Hof, inv.nr. 4937, dossiernr. 43. Cf. A. Cordes, 'Die Helfer vor Gericht in der deutschen Rechtsgeschichte', in: *L'assistance dans la résolution des conflits*, deel 4, *L'Europe médiévale et moderne (suite)*, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions 64, Brussel 1998, 177-195, aldaar 180; Martyn, 'Advocatuur', 24; Verwijs/Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, s.v. 'voersprake' (betekenissen I en II).
 51. GldA, Hof, inv.nr. 6210, f. 123r.; Keverling Buisman, 'Advocaten', 122.
 52. GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 79r.
 53. J.S. van Veen (ed.), 'De lijfarts van het Hof', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 11 (1908), 207-208. Hij trad onder meer op in deze zaken: GldA, Hof, inv.nr. 6204, f. 65v.; Hof, inv.nr. 4990, dossiernr. 11.
 54. GldA, Rkk, inv.nr. 1709, f. 44v.
 55. Ik ken maar twee voorbeelden: GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 54v., 99r.
 56. Memorie Hof voor Alva (7-3-1572), GldA, Hof, inv.nr. 662, briefnr. 2588a.
 57. Van Sauleen komt slechts in enkele zaken voor als gevolmachtigde. Bv. GldA, Hof, inv.nr. 6206, f. 155r., 196r.; Hof, inv.nr. 6207, f. 70v.; Hof, inv.nr. 6292, f. 26v. Overzicht substituut-mombleren: Maris, *Hof*, deel 1, 352-353.
 58. Keverling Buisman, *Album advocatorum*, s.v. 'Schrassert, Reyner'; GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. f. 101v., 103r., 104r., 104v., 106r., 108v., 111v.
 59. Met name dr. Evert Poitou en mr. Lambert Croll. Maris, *Hof*, deel 1, 352.
 60. Bv. GldA, Hof, inv.nr. 6282, f. 23v. Zie ook: Maris, *Hof*, deel 1, 285, 289, 346.
 61. Keverling Buisman, 'Advocaten', 121-122.
 62. Cf. GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 107v.
 63. Knevel, *Haagse bureau*, 56-57; H.A.M. de Wit, 'Formele positie en bevoegdheden van de thesaurier-generaal', in: J.Th. de Smidt e.a. (red.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager*, Hilversum 1996, 111-135, aldaar 119-120.
 64. Op 29-5-1602 werd hij beëdigd als mombler, vanaf 26-4-1607 was hij tevens ordinaris-raadsheer. In 1606 werd hij tot schepen van Arnhem gekozen. Maris, *Hof*, deel 1, 294, 347. Zijn laatste procuratie dateert van 1606. GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 82v.
 65. Landvoogdes aan Hof (15-3-1564) en antwoord Hof (20-3-1564), GldA, Hof, inv.nr. 656, briefnrs. 1629, 1630; Rkk, inv.nr. 1730, f. 35v.; Maris, *Hof*, deel 1, 284.

66. GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 12r.
67. Eis (ca. 20-10-1574), GldA, Hof, inv.nr. 4981, dossiernr. 3.
68. Keverling Buisman, *Album advocatorum*, s.v. 'Poitou, Everhardt'. Het kan hier niet, zoals Keverling Buisman vermoedt ('Advocaten', 122), om dezelfde persoon gaan. Evert Poitou werd al in 1573 als *doctor* aangeduid, terwijl Everhardt pas in 1607 promoveerde. Daarnaast overleed Evert in 1598. De verwarring wordt m.n. gecreëerd doordat in de stukken de namen Evert en Everhardt door elkaar worden gebruikt. Cf. GldA, Hof, inv.nr. 6210, f. 88r., 112v.
69. Naast Gerrit Sluijsken gaat het om Willem en Ricquijn (beide stadssecretaris van Arnhem) en Pouwel en Everhardt. GldA, Hof, inv.nr. 6207, f. 73r., 80v.; Hof, inv.nr. 6210, f. 7v., 221v.; Hof, inv.nr. 6292, f. 19v., 57v., 65r., 75r., 104v. Willem was overigens tussen 1579 en 1614 griffier van het Hof. Maris, *Hof*, deel 1, 332.
70. Leden van deze familie bekleedden allerlei bestuursfuncties in het Arnhemse. P.G. Aalbers, *Justitiae sacrum. Zeven eeuwen rechtspraak in Arnhem*, Utrecht 1998, 85; F. Keverling Buisman, 'Bestuur en rechtspraak circa 1550-1700', in: idem e.a. (red.), *Arnhem tot 1700*, Utrecht 2008, 93-125, aldaar 105, 117; Maris, *Hof*, deel 1, 307, 332-333, 335, 337.
71. Men denke aan burgemeester Egbert en stadssecretaris Dierick van Wetten. D.P.M. Graswinckel, *Het oud-archief der gemeente Arnhem*, deel 2, s.l. [Arnhem] 1935, registnr. 1371; Muschart, 'Grafzerken', 295 (nr. 125).
72. Zie bv.: GldA, Hof, inv.nr. 6207, f. 11r.; Hof, inv.nr. 6206, f. 155r.; Hof, inv.nr. 6292, f. 38r., 38v., 39v. en passim.
73. Blijkens veel van de appointementen in GldA, Hof, inv.nrs. 16, 1156-1160.
74. Art. 2, 11-14 OFJ.
75. Zie bv. Akte van conclusie (17-11-1577), GldA, Hof, inv.nr. 6233; Hof, inv.nr. 6210, f. 88r., 107r., 191r. en passim; Hof, inv.nr. 6211, ongef. (6-2-1604, 18-4-1608, 24-6-1608 en passim).
76. Resp. GldA, Hof, inv.nr. 6256, f. 116v.-117r.; Hof, inv.nr. 1160, f. 94v.
77. Zie bv.: C.H. van Rhee, *Litigation and legislation. Civil procedure at First instance in the Great Council for the Netherlands in Malines (1522-1559)*, Brussel 1997, 94; W.G.Ph.E. Wedekind, *Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling van de procesgang in civiele zaken voor het Hof van Holland in de eerste helft van de zestiende eeuw*, Bijdragen van het Instituut voor Rechtsgeschiedenis der Rijksuniversiteit Utrecht 8, Assen 1971, 72.
78. Art. 5. GldA, Hof, inv.nr. 6950, f. 91r.
79. Resp. GldA, Hof, inv.nrs. 6067-6072 en inv.nrs. 16, 1156, 1158-1159.
80. GldA, Hof, inv.nr. 6068, ongefolieerd (8-5-1577).
81. De minuutakte van bovenstaand pleidooi: GldA, inv.nr. 6285, f. 95r.-96v.
82. GldA, Hof, inv.nr. 6067, ongefolieerd (30-6-1576 en 9-10-1576); Hof, inv.nr. 6284, f. 42r.-45r.; Hof, inv.nr. 6285, f. 10r.-11r., 18v.-19v.
83. GldA, Hof, inv.nr. 4990, dossiernr. 11.
84. Een ander voorbeeld (1566) van een 'onzichtbare' advocaat: GldA, Hof, inv.nr. 4957, dossiernr. 17.
85. Voor vergelijkbare problemen: Cordes, 'Helfer', 190; Dumolyn, *Raad*, 85; Godding, *Conseil*, 387; R. Huijbrecht, 'De advocaten en de advocatuur bij het Hof van Holland', in: idem (red.), *Handelingen van het eerste Hof van Holland Symposium gehouden op 24 mei 1996 in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag*, Algemeen Rijksarchief Publikatiereeks 4, Den Haag 1997, 43-61, aldaar 43.
86. Vermelding als advocaat: suppliek (augustus 1555), GldA, Hof, inv.nr. 4938, dossiernr. 8.
87. Eerste vermelding als 'advocaet deser Cancellerye': suppliek Johan Deyn (eind oktober 1556), GldA, Hof, inv.nr. 4937, dossiernr. 43.
88. Volgens Maris was hij advocaat. A.J. Maris, 'Het archief van het kapittel van Sint Walburg te Arnhem', in: *Inventarissen van rijks- en andere archieven van rijkswege uitgegeven, voor zoover zij niet afzonderlijk zijn afgedrukt* 2 (1929), 270-322, registnr. 125 (308). In het originele stuk wordt hij echter 'sollicitator' genoemd, hetgeen m.i. eerder wat algemener als belangenbehartiger ter plaatse moet worden uitgelegd. Cf. B.C. Fuchs, *Die Sollicitatur am Reichskammergericht*, Quellen und Forschungen zur Hochsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich 40, Keulen, Weimar en Wenen 2002, 16.
89. 'Licentiaet ende advocaet der vurs. Cantzelrije'. Bv. GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 144r.-144v.; Hof, inv.nr. 6202, f. 22r.-22v.
90. Hij en Engelbert van der Burch worden door de graaf van Meurs en Nieuwenaar in een brief (3-3-1578) 'unseren advocaten zu Arnhem' genoemd. GldA, Hof, inv.nr. 6233.
91. Zie vorige noot en ook: GldA, Hof, inv.nr. 6207, f. 49r.; Hof, inv.nr. 6209, f. 142v.

92. 'Der beyden rechts doctor, advocaet voor den Edele Have in Gelderlandt'. GldA, Hof, inv.nr. 4881, f. 2r.
93. Regelmatig als advocaat vermeld in: GldA, Hof, inv.nr. 6208.
94. Vermeldingen als advocaat: GldA, Hof, inv.nr. 6211, ongefolieerd (9-7-1603 en 12-7-1603).
95. 'Advocaet': GldA, Hof, inv.nr. 6211, f. 12r.; Hof, inv.nr. 6292, f. 93r.
96. Twee vermeldingen als 'advocaet': GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 77r.
97. Dit baseert men doorgaans op slechts één memorie van het Hof (1556), geciteerd door: Maris, *Hof*, deel 1, 151.
98. Aalbers, *Justitiae*, 96.
99. Mr. Johan Betz (GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 132v.), mr. Frans van Parijs (Hof, inv.nr. 6252, f. 212v.) en Tilman van Cuyck (Hof, inv.nr. 6292, ongefolieerd (12-9-1606)) komen eenmaal voor, maar waren wellicht elders beëdigd als advocaat.
100. GldA, Hof, inv.nr. 4878, f. 278v.
101. GldA, Rkk, inv.nr. 102, f. 211r.; Maris, *Hof*, deel 1, 347. Zie voor Van Haren noot 121.
102. P.W. van Wissing, "'Om met eeren ende reinen geweeten dat broot te winnen". Het studentenfonds Van Reidt (1600-heden)', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 51 (1997), 99-152, aldaar 101.
103. GldA, Hof, inv.nr. 6292, f. 85v; Kostendeclaratie (ca. 5-11-1608), Hof, inv.nr. 6010, omslag 1609.
104. Enige voorbeelden: GldA, Hof, inv.nr. 6199, f. 104v., Hof, inv.nr. 6292, f. 91r.-92r., 105r.
105. Kostendeclaratie (ca. 1558), GldA, Hof, inv.nr. 4939, dossiernr. 40.
106. Kostendeclaratie (ca. 1-3-1561), GldA, Hof, inv.nr. 4943, dossiernr. 29.
107. In dit geval: GldA, Hof, inv.nr. 6200, f. 98v. Zie bv. ook: reces (18-6-1556), Hof, inv.nr. 4937, dossiernr. 43 (bijlage E bij eis).
108. Cf. G. Martyn, 'Waarom de dorpsadvocaat van Brueghel eigenlijk een stadsprocureur is', in: idem e.a. (red.), *Geschiedenis van de advocatuur*, 111-114, aldaar 112.
109. Bv. Kostendeclaratie (ca. 1558), GldA, Hof, inv.nr. 4939, dossiernr. 40.
110. Zie o.a.: dupliek (ca. september 1549), GldA, Hof, inv.nr. 4918, dossiernr. 32; Suppliek (januari 1564), Hof, inv.nr. 4951, dossiernr. 3; Antwoord op diminutie (1578), Hof, inv.nr. 4990, dossier 11.
111. Kostendeclaratie (eind mei 1566), GldA, Hof, inv.nr. 4957, dossiernr. 17.
112. Slechts Johan van Dorp schijnt zijn processtukken te hebben ondertekend. Blijkbaar was dit niet verplicht. Zie bv.: aanspraak (mei 1553), GldA, Hof, inv.nr. 4927, dossiernr. 13; memorie (september 1564), Hof, inv.nr. 4959, dossiernr. 20.
113. Cf. Antwoord op de suppliek J. Deyn (ca. begin november 1556), GldA, Hof, inv.nr. 4937, dossiernr. 43.
114. Aantekeningen raadsheer-commissaris Gillis (juli 1556), GldA, Hof, inv.nr. 4935, dossiernr. 16.
115. GldA, Hof, inv.nr. 6070, ongefolieerd (19-1-1600). Cf. ook: Additie eiser (begin september 1602), Hof, inv.nr. 5023, dossiernr. 10.
116. GldA, Hof, inv.nr. 6069, ongefolieerd (31-10-1581 en 2-11-1581). Pas in 1651 werd bij art. 48 van de nieuwe Kanselarij-Ordonnantie officieel vastgelegd dat het Hof advocaten kon dwingen een zaak aan te nemen of pro Deo op te treden.
117. GldA, Hof, inv.nr. 6071, ongefolieerd (1-10-1603).
118. Maris, *Hof*, deel 1, 198 (noot 240).
119. Hof aan Karel van Lalaing (9-9-1557), GldA, Hof, inv.nr. 653, briefnr. 1150.
120. Hof aan Geheime Raad (26-4-1564), GldA, Hof, inv.nr. 656, briefnr. 1648. Overigens werd deze passage uiteindelijk niet opgenomen in de definitieve brief.
121. GldA, Hof, inv.nr. 1160, f. 17r.
122. Maris, *Hof*, deel 1, 61-62.
123. Art. 8 OFJ; H.L. Driessen, *Beschrijving der civiele procesdossiers, tweede reeks, 1545-1802*, s.l. [Arnhem] (getypte nadere toegang op Studiezaal GldA, nr. 0124.17) s.a. [ca. 1953], bv. 1558 (nr. 14), 1567 (nr. 4).
124. Resolutie (3-6-1577), GldA Hof, inv.nr. 1160, f. 130r.
125. Suppliek (ca. augustus 1555), GldA, Hof, inv.nr. 4938, dossiernr. 8; suppliek Peter van Dorp (augustus 1571), Hof, inv.nr. 661, briefnr. 2512b; Hof aan Karel van Lalaing (9-9-1557), Hof, inv.nr. 653, briefnr. 1150. Cf. S. ter Braake, *Met recht en rekenschap. De ambtenaren bij het Hof van Holland en de Haagse Rekenkamer in de Habsburgse tijd (1483-1558)*, Hollandse Studiën 42, Hilversum 2007, 365; M.J.M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hollandse Studiën 36, Hilversum 2000, 313.
126. Keverling Buisman, 'Bestuur', 104-105, 123.